

K. Farkas Claudia

A mohácsi gettózás

"A holocaust füstje hosszú, sötét árnyékot borított Európára, miközben lángjai eltakarhatatlan jelet égettek az égboltra. Ebben a kettős fényben az elbeszélés szelleme újramondta a kőbe vésett szavakat, ebbe az új, lidérces fénybe állította most az ősi történetet, valósággá tette a példázatot, életre keltette az emberi szenvedésről szóló örök passiójátékot." (Kertész Imre)

Magyarországon az 1930-as években a zsidóellenes törvénykezés következményeképpen kettészakadt a társadalom, a „magyarok” és a „zsidók” két külön történetet éltek át. A zsidók számára a Holocaust hagyományos életkereteik szétverését és megsemmisítését jelentette. A Holocaust tüzeiben égett el a Mohácsi Izraelita Hitközség 551 tagja. A tanulmány a Mohácson 1944-ben zajló tragikus eseményeket idézi fel, a gettózást, és a deportálást.

A zsidók kijelölt gyűjtőtáborba szállításáról az 1944. április 7-én megjelent 16163/1944. B. M. res. számú rendelet intézkedett. A szigorúan bizalmas rendelet közölte: „A magyar kir.kormány az országot rövid időn belül megtisztítja a zsidóktól. A tisztogatást területrészenként rendelem el, melynek eredményeként a zsidóságot nemre és korra való tekintet nélkül a kijelölt gyűjtőtáborba kell szállítani. A városokban és nagyobb községekben később a zsidóság egy része a rendészeti hatóságok által kijelölt zsidóépületekben, illetőleg gettóban nyer elhelyezést.”¹ A rendelet a zsidóság összegyűjtését a területileg illetékes rendőrség és csendőrség feladatkörébe sorolta. Rendelkezett továbbá arról is, hogy az elszállítandó zsidók csak a rajtuk levő ruházatot, legfeljebb két váltás fehérneműt, fejenként legalább 14 napi élelmet, legfeljebb 50 kg-os poggyászt - mely aranyat, pénzt, ékszereket, értéktárgyakat nem foglalhat magában - vihetnek magukkal.

1944. április 28-án jelent meg az 16110/1944. M.E. számú rendelet „a zsidók lakásának és lakhelyének kijelölésével kapcsolatos egyes kérdések szabályozásáról.” A rendelet 8. és 10. §-a alapján történt a zsidók összeköltöztetése. Ez kimondta, hogy tízezer főnél alacsonyabb lélekszámú községek esetében a „törvényhatóság első tisztviselője akként intézkedhetik” (ez alatt valójában határozott utasítás értendő), hogy a zsidók kötelesek az általa kijelölt más községekbe, illetve városokba átköltözni. Az átköltözésre kötelezett zsidók elhelyezéséről a főszolgabírónak, illetve a

---

¹ Benoschofszky Ilona és Karsai Elek (Szerk.): Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez. I. kötet. A MIOK kiadása, Bp., 1958. 124-127.o.(a továbbiakban: Vádirat.. I.k.)

polgármesternek kell gondoskodnia. A tízezernél több lakosú városok esetében a zsidók a városnak, illetve a községnek csak meghatározott részeiben vagy meghatározott utcáiban lakhatnak.

Szőnyi Alajos, Mohács akkori polgármestere visszaemlékezésében említést tesz egy 1944. április 15-én Siófokon lezajlott tanácskozásról: „Egy napon váratlan és megdöböntő telefonhívást kaptam a belügyminisztériumból: el kell mennem Siófokra, ahol hivatalos tényezők, teljes bizalmas jellegű tanácskozáson ismertetni fogják a gettó ügyeinek lebonyolítását. A nevezetes nap április 15-ére esett. A város személygépkocsijával mentünk Horváth Miklós járási főbíró és Vendel István Szekszárd polgármesterének társaságában. A gyűlés a siófoki szálloda nagytermében zajlott le. Amikor együtt volt a társaság, bevonultak a belügyminisztérium küldöttei és köztük néhány SS tiszt parádé öltözetben. A vezérszónok közölte, hogy a zsidók gettóba zárásának ideje elérkezett és most ismertetni fogja az irányelveket, amit mindenki pontosan jegyezzen meg, mert írásbeli utasítást nem adunk. A gettó megalakítása során arra kell törekedni, hogy lehetőleg minél kevesebb keresztényt tegyünk ki a lakásból. A gettónak teljesen zártnak kell lennie, hogy a bentlevők a lakossággal ne érintkezzenek.”² Azt is közölték itt, hogy az eljárás megindítására majd „a hivatalos lapban megjelent rendelet” ad utasítást. A polgármester, aki politikai hitvallásaként korábban a közösség iránti „krisztusi szeretetet hirdette, nem lélek nélküli ügykezelést, hanem előzékeny, udvarias bánásmódot,[...] a lelkiismeret szavára hallgatást”³, a siófoki tanácskozást követően a városi hatóságoknak utasítást adott, hogy készítsék el a gettó tervét. Szőnyi a Mohácsi Hírlapnak adott interjújában felelevenítette a mohácsi gettó kialakításának körülményeit. Úgy emlékezett, hogy a „hivatalos lapban” április 26-án jelentek meg (valójában április 28-án) a zsidók lakhelyének kijelöléséről intézkedő rendeletek, melyek e vonatkozásban több megoldást tartalmaztak és „a döntő szót a vármegyéek alispánjainak hatáskörébe utalták.”⁴

A baranyavármegyei alispán május 6-án adta ki a rendeletet a mohácsi gettó felállítására, utasítása alapján május 9-ig, azaz szerdáig be kellett fejeződnie. A rendkívül szűkre szabott határidő miatt a városi hatóságok haladéktalanul megkezdték a tárgyalásokat és nemsokára elvi megállapodás született a szükséges terület kijelölése tárgyában. A gettó kijelölésének előkészítő munkálatai során a városi hatóságok számára az egyik alapvető szempont az volt, hogy az átköltöztetés során lehetőleg kevés keresztény családot kelljen lakhelyéről elmozdítani. Irányadó szempontként szolgált az is, hogy a választás olyan területre essen, ahol a lakások többségében addig is főleg zsidók laktak. Ez azért volt lényeges, mert a zsidók házaiban a gazdasági épületek nem lettek volna biztosíthatók.

² Szőnyi Alajos: Mohács német megszállása. Kanizsai Dorottya Múzeum, Mohács. 2.o. (a továbbiakban: Szőnyi: Mohács német...)

³ Mohácsi Hírlap, 1939.12.01.

⁴ Mohácsi Hírlap, 1944. 05.14.

Május 8-án kezdtek tárgyalásokat a kitelepítés alá kerülő keresztény lakókkal, „akiket a városi hatóság meghallgatott és ezen tárgyalások eredményeképpen jelölte ki a város jövőbeli lakásukat írásbeli véghatározattal.”⁵

A város két gettó-tervet is összeállított. Az egyik választás az Eötvös utcának a Szentháromság utcától a Vörösmarty utcáig terjedő házáira esett, ami a város gazdasági „zsidóközpontja” volt. Itt állt a Zsinagóga, a zsidó szeretetház, a kántorlakás, a zsidó iskola, valamint több, tehetősebb zsidó polgár háza. A második gettó-terv azért került kidolgozásra, mert a városnak saját zsidóságán kívül, a pécsi járás kivételével, a megye egész zsidóságát fogadnia kellett. A hatósági elképzelések alapján ez a Szent János utca Király utcától délre eső részzeit foglalta volna magában, egészen a Duna-parti töltésig.

A terv azonban nem nyerte el a helyi nyilasok tetszését. Az ő elképzelésük az volt, hogy a zsidó polgárokat a Rosenthal-féle téglagyár távoleső szárító színeibe helyezték el. Nemtetszésüknek hangot adva egy 35 szavas távirati feljelentést küldtek Endre László akkori belügyminisztériumi államtitkárnak, melyben a mohácsi polgármester „furcsa eljárását” kifogásolták, aki szerintük a város legszebb utcáiba akarta a zsidókat betelepíteni.⁶ Szőnyinek végül igazoló jelentésben kellett tisztáznia magát. Ebben döntését azzal indokolta, hogy a zsidókat a légítamadások esetén legveszélyeztetettebb (!) helyekre akarta telepíteni, mint a Selyem-fonó, a Bórgyár, Duna-part. További szempontként szolgált, hogy minél kevesebb keresztény családot kelljen lakhelyéről kimozdítani.

A rendelkezésre álló dokumentumok alapján úgy tűnik, a gettó-terv végleges formába öntése előtt a polgármester a Mohácsi Izraelita Hitközséggel is felvette ez a kapcsolatot. A hitközség elnöke, dr. Fischer Ernő kérvényt intézett a polgármesterhez.⁷ A levél tanúsága szerint a MIH vezetősége Szőnyi megbízása alapján tervezetet készített az 1610/1944. M.E. számú rendelet végrehajtásához, amely a zsidók lakásainak kijelöléséről intézkedett. E levél azt bizonyítja, hogy a MIH vezetősége reálisan mérte fel a súlyos helyzetet. A levél hangneme több mint együttműködő. Tudhatták: a döntések a Belügyminisztériumban születtek, nem lett volna értelme a helyi végrehajtási szerv utasításainak ellenállni. Így zsidó részről ellenállásnak, ellenszegülésnek nem volt értelme. Ezért készségüket fejezik ki, hogy „a városnak e nagyhorderejű kérdésében segítségére legyenek és hogy a vonatkozó rendelet annak intenciója szerint a városban végrehajtható legyen.” A hangnem nem mellőzi a kor hangulatára jellemző frazeológiát, mint például „a keresztény lakosság érdekeinek figyelembevétele.”⁸ Úgy gondolták, a polgármesterhez eljuttatott tervezettel minden tőlük telhetőt megtettek „a város keresztény lakosságának lakásigényben jelentkező érdekei előmozdítására”.⁹

A terv szerint a zsidók kiköltöznének a város fő útvonalain fekvő lakásaikból (mint például a Horthy Miklós út, Király út, Szentháromság utca, Felső-Dunasor,

⁵ Uo.

⁶ Szőnyi: Mohács német... 3.o.

⁷ 4434/1944. Polg. ir. Baranya Megyei Levéltár. (A tanulmányban szereplő valamennyi levéltári anyag a Baranya Megyei Levéltárból való, ezért ezt külön nem jelöljük.)

⁸ Uo.

⁹ Uo.

Felszabadulás útja, Kossuth Lajos utca) és a mellékutcában lakó zsidókkal költöznének össze. Ennek előnye az lenne - vélte dr. Fischer Ernő -, „hogy az eddig átengedett 27 lakáson kívül további 61 lakás szabadulna fel, vagyis összesen 88 lakást adnának át a zsidó lakástulajdonosok.”¹⁰ A főútvonalak kiürülő lakásairól és a már átadott lakásokról - a főútvonalak vázlatát is mellékelve - egy összeállítást nyújtottak át a polgármesternek. Bár a hitközség vezetői tisztában voltak azzal, hogy a választásnak olyan helyre kellene esnie, ahol nincs vagy csak nagyon csekély számú gazdálkodó van, erre a feltételre azonban a MIH által kidolgozott tervezet „nem lehetett tekintettel”.¹¹

A levél keletkezése május 8. és május 10. közötti időpontra datálható. Valószínűleg ezért szerepel a levélben, hogy a hitközség vezetői abban bíznak, hogy „a polgármester úr az illetékes tényezők elé pótlólag terjeszti elő.”¹² Mire azonban a kérvény a polgármester asztalára került, május 10-ét írtak, s addigra a mohácsi zsidók már a gettóba kerültek. A polgármester válasza így csak ennyi lehetett: „A zsidók gettóba települtek. A kérelem nem volt teljesíthető. Erről dr. Fischer Ernőt, a hitközség elnökét értesítettem: További intézkedésre szükség nincs.”¹³

A mohácsi gettó tervének végleges formába öntésében Szőnyinek segítségére volt Dr. Kocsis Béla rendőrtanácsos, Gálszécsy Tivadar rendőrfelügyelő és Zsigmond Gábor tűzoltóparancsnok is.

Mohácson a zsidók gettóba költöztetése két lépcsőben történt. Az 564 főt számláló zsidó közösséget május 8-a és 10-e között terelték a gettó területére. Miután a mohácsi zsidók elhelyezése befejezést nyert, kezdődött meg május 15-én a megyéből ide telepített zsidók beköltöztetése. Ez körülbelül egy hetet vett igénybe. A Mohácsi Hírlap május 21-i száma így kommentálta az eseményt: „lapzártáig nagyjából befejezést nyert.”¹⁴ A helyi közigazgatás és rendőrség összehangolt munkája eredményeképpen a hegyháti járásból 217 fő, a mohácsi járásból 78 fő, a pécsváradi járásból 232 fő, a szentlőrinci járásból 78 fő, vagyis összesen 605 zsidónak minősített polgár került Mohácsra. A mohácsi 564 zsidóval együtt 1169 ember lett a mohácsi gettó foglya.¹⁵

A Mohácsi Hírlapból nyert értesülések szerint a gettó részére kijelölt területen a szobák száma 226, a konyháké 3, vagyis összesen 229 lakóhelyiség. A megadott irányelveknek megfelelően 4 főt költöztettek egy lakásba. Mindkét gettóban 40 ház volt és az átköltözés 54 keresztény család 153 tagját érintette. Az újságcikk arról is tájékoztat, hogy a 40 házból csak 19 képezett keresztény tulajdont és voltaképpen csak 14 házban lakott bent a tulajdonos. Így egy „mércskelés” eredményeképpen csak 14 család 64 tagját érintette érzékenyen, „amit viszont ha arányba hozunk azzal, hogy 1200 embert kellett elhelyezni, nem mondható rossz aránynak”¹⁶. A polgármester Mohácsi Hírlapnak adott nyilatkozatából¹⁷ fény derül arra is, hogy a zsidó embertömeg gettóba

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo.

¹² Uo.

¹³ Uo.

¹⁴ Mohácsi Hírlap, 1944. 05.10.

¹⁵ Mohácsi Hírlap, 1944. 05.21.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Mohácsi Hírlap, 1944. 05.14.

kényszerítése nem ment könnyen. Említést tesz arról, hogy a gettóba tömörítést - amit „magasabb szempontok írnak elő” -, egyesek hatósági emberekre hivatkozva megpróbálták megakadályozni. Többen önhatalmúlag próbáltak, szándékoztak a költözésnek véget vetni, „ami felesleges zavart okozott csak”. Szóvá tette „egyesek semmivel sem menthető magatartását és agresszivitását a hatósági intézkedésekkel szemben”, akik úgy tűnik, megfélemedtek arról, hogy „ma az ország sok városában bombakárosultak ezrei vonulnak szárnyaszegetten..., elveszítve jóformán mindenüket, hozzátartozóik nagy részét.”¹⁸

1944. május 12-én Horváth István, Baranyavármegye alispánja Mohácsra érkezett, hogy ellenőrizze, miként oldotta meg a város vezetősége a zsidók elkülönítését, gettóba tömörítését. Látogatására valószínűleg a feljelentés kapcsán került sor. A polgármester a városházán fogadta, majd részletes beszámolót adott arról, milyen intézkedések történtek az ügyben.¹⁹ Szőnyi társaságában bejárták a gettó részére kijelölt utcákat. Először az Eötvös utca és a Vörösmarty utca következett, melyek között sok volt az összkomfortos, parkettás, modern lakás. De ahol „zsibvásári összevisszaságban zsúfolódtak a benntlevők, köztük igen sok volt ismerősöm, akiket nagyon sajnáltam”²⁰ - írja a polgármester visszaemlékezésében. Az alispán a szemle befejeztével kifejezte megelégedettségét, majd kezet nyújtott Szőnyinek és tömören ennyit mondott: „Jól csináltad!”²¹

A mohácsi rendőrkapitány május 10-én kiadott rendelete szerint minden gettóba kényszerített zsidó maximum 50 kg egyéni felszerelési tárgyat vihetett magával, ezen kívül egy ágyat, egy asztalt és személyenként egy széket. Tüzelőanyagot korlátlanul lehetett bevinni, azzal a kikötéssel, hogy közösen kell tárolni. Szőnyi visszaemlékezésében említi, hogy a zsidók gettóba településük előtt azzal a kéréssel fordultak hozzá, tegye lehetővé számukra a személyenként engedélyezett maximum 50 kg-nál nagyobb csomag bevitelét. Válasza ez volt: „Tőlem akármennyit is bevihetnek, nekem csupán egy kikötésem van: azért, mert valaki többet visz be, senki ne kerüljön a szabad ég alá.”²² A rendelkezésre álló levéltári dokumentumok alapján nem ismert, valóban így történt-e mindez.

Dr. Kocsis Béla rendőrtanácsos, a mohácsi rendőrkapitányság vezetője 1944. május 17-re készítette el a mohácsi gettó „rendjét”. Ennek fontosabb rendelkezései:

- a zsidók részére kijelölt terület zárt, annak területéről a zsidók engedély nélkül nem távozhatnak el,
- a zárt területről azok a zsidók mehetnek ki, akik csoportos munkára vannak kirendelve, valamint azok, akiknek hatósági intézkedésre vagy hadiüzemben való szolgálatuk ellátására kell a területet elhagyniuk;

¹⁸ Uo.

¹⁹ Mohácsi Hírlap, 1944. 05.21. és Szőnyi: Mohács német... 5.o.

²⁰ Szőnyi: Mohács német...5.o.

²¹ Uo.

²² Uo. 4.o.

- a gettó területén lakó zsidók egészségügyi ellátására a zsidó központi tanács 1-2 olyan orvost tartozik kijelölni, akik képesítésüknek megfelelően képesek a zsidók minden egészségügyi problémáját kezelni;
- a gettó területén a rend fenntartásáért a zsidók felelősek, e célból rendfenntartó szervet kell létrehozniuk, aminek „támogatásával” a kapitányság központi őrségét bízták meg;
- a piacokon csupán 10 és 12 óra között, hatósági ellenőrzés mellett vásárolhatnak;
- a zsidók mindenféle ügyüket csak a zsidó központi tanács útján intézhetik, a kiadott rendelet betartásáért is elsősorban őket terheli a felelősség.²³

A kapitányság vezetője a gettóba költözés alól ideiglenes mentességet engedélyezett azoknak a zsidó gyógyszerészeknek és orvosoknak, akiket „hatósági munkaszolgálatra vagy légoszolgálatra” vettek igénybe. Szőnyi visszaemlékezésében két ilyen nevet említ: Dr. Lichtenstein Miksa és Dr. Vas Jenő orvosokat, akik orvosi szolgálatot láttak el a Casino és a Folyamórlaktanya pincében. A mohácsi református lelkész, Vikár Zoltán zsidó származású anyósa, Pereszlényi Manóné sem volt a gettó lakója. Szőnyi említi, hogy neki ő szerzett mentességet. Ez ügyben írásbeli kérelmet terjesztett elő az alispánnak, aki „eleinte szabadkozott, de - amikor én említettem, hogy egy idős, beteg asszonyról van szó - hozzájárulását adta és így Pereszlényiné nem vonult be a gettóba.”²⁴ Ez összhangban állt a 31.419/1944.XII. res. számú határozattal, amely megtiltotta, hogy a mentesítő okirattal rendelkező zsidókat gettóba vagy gyűjtőtáborba költöztessék.

A gettó lezárására 1944. május 22-én, délután 18 órakor került sor. Ennek megfelelően a gettóba be-, illetve kijárni csak rendőrhatalósági engedéllyel lehetett. Volt azonban példa arra is, hogy valaki a gettót végérvényesen elhagyja. 1944. június 9-én a mohácsi polgármester kérelemmel fordult a M. kir. Rendőrkapitánysághoz.²⁵ Dr. Misselbach József orvos kérelmét tolmácsolta, aki belügyminiszteri rendelettel a mohácsi „László kórházban” teljesített szolgálatot. Felesége, Frankfurter Mária és 11 hónapos gyermeke a pécsi gettóba került. Az orvos kérte, adjanak ki a felesége és a gyermek részére utazási engedélyt a Mohácsra történő átköltözéshez, „mert az itteni gettóban a feleség és gyermek megfelelő elhelyezést nyerhet.” A mohácsi rendőrkapitányság az átköltözés ellen nem tett észrevételt és Szőnyi is támogatta a kérelmet, így az „átköltözés” minden valószínűség szerint megtörtént.

A gettózási utasítás értelmében a gettó belső életének irányítását az ún. zsidó központi tanács végezte. A tanács tagjait szabad mozgásukban nem korlátozták és őket e célból külön igazolvánnyal látták el. A rendelet úgy intézkedett, hogy a gettóba tömörített emberek „minden ügyüket, beleértve a bevásárlásaikat is” kizárólag csak a tanács útján intézhetik, ez alól kivételt csak azok az esetek jelentettek, amelyeknél a személyes megjelenés elengedhetetlenül fontos feltétel volt. A zsidóügyek intézésével Gálszécsy Tivadart bízták meg.

A polgármester visszaemlékezésében említést tesz a zsidó tanács működéséről is. E forrás szerint a „képviselési szerv” megalakulásának célja az volt, hogy a város

²³ Mohácsi Hírlap, 1944. 05.21.

²⁴ Szőnyi: Mohács német... 4.o.

vezetőjével a kapcsolatot fenntartsa és az „ esetleg felmerülő problémákat” előterjessze. Szőnyi azt írja, hogy a zsidó tanácsnak kezdetben öt tagja volt, s miután ő kifogást emelt összetétele miatt, mert abban csak gazdag mohácsi zsidók szerepeltek, nem kaptak helyet viszont a „szegényebb néprétegek és a járásbeliek képviselői”, a bizottság további két fővel kiegészült. A tanács tagjainak névsora - Dr. Fischer Ernő nevének kivételével - nem ismert. Róla ugyanis az egyik túlélő, özv. Kádár Aurelné tesz említést. A bizottság főként a déli órákban gyakran kereste fel a polgármestert. Ennek az lett a következménye, hogy a városban mondogatni kezdték: „Amióta a gettó bizottsága tárgyal a polgármesterrel, nem lehet hozzá bejutni.”²⁶ Olyanok is akadtak, akik ezt ellenezték és kérelemmel fordultak Szőnyihez, ne fogadja a gettóbelieket. A polgármester azonban ennek ellenállt: „Ezek éppen úgy polgárai a városnak, mint a lakosság többi része, de míg csak ezek szabadok, és életük irányítását tetszésük szerint végezhetik, azok szabadságuktól megfosztva a hatóság segítségére sokkal jobban rá vannak szorulva és így a velük való kapcsolatot nem vagyok hajlandó lazítani.”²⁷

A gettóbeli rend értelmében a zsidók vásárlásaikat is csak a központi tanács útján intézhették és piacokon csak 10 és 12 óra között, hatósági ellenőrzés mellett vásárolhattak. A bizottság azonban azzal a kéréssel fordult Szőnyihez, járuljon hozzá, ne kelljen az előírt 10 és 12 órához ragaszkodniuk, hanem korábban is kimehessenek. A válasz így hangzott: „Nincs kifogásom ellene, kijöhetnek, akár reggel 4 órakor is.”²⁸ Válaszát azzal indokolta, hogy a kiadott megszorítás szükségtelen, a gettóbeliek bevásárlása a város ellátásban semmiféle zavart nem okozna, hiszen „Mohács városnak olyan hatalmas termőterületei vannak és piaca annyira dús.”²⁹

A Mohácsi Hírlap 1944. június 11-i száma hírt adott arról, miként szabályozta végül Mohács polgármestere a gettóba tömörített zsidóság vásárlási idejét. A rendelkezés szerint piacokon délelőtt 10 órától déli 12 óráig, nyílt árusítású üzletekben hétfőn, kedden és csütörtökön délután 15 órától 17 óráig, mészáros- és húsüzletekben szerdánként délelőtt déli 12 óráig, halcsarnokokban és halászbárkán pedig keddenként és péntekenként délután 15 órától 16 óráig vásárolhattak. A gettóba zárt emberek számára azonban e szűkre szabott, néhány órás mozgás a szabad levegőn nagyon sokat jelentett.

A Baross Szövetség Mohácsi Fiókszervezete 1944. május 31-én beadványt intézett Szőnyihez, válaszul a polgármester előzetes felhívására. A „megbízhatóságot és a szükséges körülményeket” figyelembe véve javaslattal éltek, kiket tartanának megfelelőnek, alkalmasnak zsidók kiszolgálására. Ennek alapján:

- fűszerárusok közül Bojtár János, a Mester és Barabás cég, Heim Gyula, Kabatov György és Tófalusi József,
- vasárusok közül: Bauer Károly és Schleich Ferenc,
- edényárusok közül: Kocsi és Ellendi nevűek,

²⁵ 5605/1944 Polg. ir.

²⁶ Szőnyi: Mohács német... 5.o.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo.

²⁹ Uo.

- rőfösárosok közül: Miholek József, Kübössy Lajos és özv. Iosovits Ferencné,
- zsinegárosok közül: Soput Mihály,
- cipőárosok közül: Makkai Sándor,
- drogárosok közül: Melcer Emil jöhettek számításba.

Hasonló tárgyú levelet intézett Szőnyihez a Mohács és Vidéke Ipartestület 1944. június elején. A polgármester szóbeli felhívására hivatkozással beterjesztették azok névsorát, akiket az ipari érdekképviselő kijelölt, hogy a zsidók számára szükséges ipari munkát elvégezzék. Az irat szerint például mészáros-hentesek közül Galabics Imrét, Stang Henriket, Gaál Bélát, Czwenics Ferencet jelölték ki, a cipészek közül Szitár Jánosra, Szilágyi Istvánra, Becker Károlyra, Kovács Károlyra és Háber Jánosra esett a választás.³⁰ Közölték ezenkívül az összes mohácsi sütőiparos nevét, mert „minden egyes sütőiparos igényt tartott” a kenyérsütésre.

Június 15-én a Mohács és Vidéke Ipartestület a „gettóba kijelölt iparosok ügyében” újabb beadvánnyal élt. Ebben Páll Antal cipézmester kijelölését javasolták. A választás indoklásaként a levélben ennyi szerepelt: „Nevezett iparos a 'Gettó' közelében lakik.”³¹

A mohácsi zsidóság már a gettóban volt, amikor a közellátási miniszter levélben fordult a város polgármesteréhez a zsidók kenyér- és cukorjeggyel való ellátása ügyében. A polgármesternek közölnie kellett a hatósága területén élő és közellátási (csak kenyér- és cukor) jegyben részesítendő zsidók 1944. július 1-re valószínűsíthető létszámát.³²

A polgármester a mohácsi zsidók élelmiszerellátására vonatkozóan azzal a javaslattal állt elő, hogy az közellátási jegyek mellőzésével, heti egységes kiutalással történhessen, amit a gettótanács által naponta előterjesztendő kimutatás segítségével vélt kivitelezhetőnek és egyben ellenőrizhetőnek. Előterjesztését azzal indokolta, hogy a zsidók élelmiszerellátása - jegyek mellőzésével - „jelentékeny munkamegosztást jelentene a városi közellátási hivatal részére.”³³

Szőnyi Alajos a Mohácsi Hírlapnak 1944. május 14-én adott nyilatkozatában beszámolt arról, hogy a zsidók gettóba tömörítése nem ment könnyen. Itt olvashattak a polgárok arról is, hogy „az átköltöztetéssel kapcsolatos költségeket erre a célra kijelölt alap viseli.” Valószínűleg ez is egyfajta ösztönzést jelentett a sok mohácsi polgárnak, akik a zsidók gettóba telepítése után kérvényeikkel ostromolták a polgármesteri hivatalt. Özv. H. A.-né például a költözködés miatti költségeiről, mint amilyen az antennaleszerelés összege (49.10 pengő), villany és csengőjavítás (4,50 pengő), az asztalos járandósága (45 pengő) számlákat is mellékelte és kérte, hogy azokat térítsék meg. Kérése azonban nem volt teljesíthető, hiszen azt vagyoni helyzete nem tette indokolttá, a fuvart a város ingyen bocsátotta rendelkezésére, „egyéb költségek megtérítésének pedig helye nincs” - hangzott a polgármesteri döntés.³⁴ P. F. is „a zsidók

³⁰ 5338/1944 Polg.ir.

³¹ Ikt.sz. n. Polg. ir.

³² 804.657/1944 Polg.ir.

³³ 264/1944 Polg.ir.

³⁴ 434/11.1944 Polg.ir.

miatti kiköltözködés általi költséget” kérte megtéríteni.³⁵ Kérelmének szintűgy nem adtak helyt, ezenkívül ő semmivel sem tudta kiadásait igazolni. N. I. vármegyei irodasegédtsízt a lakása belső rendbehozatalával felmerült „kőmíves munkát” szeretne volna megtérítetni, vagy engedélyt arra, hogy a felmerült 100 pengő munkadíjat a lakbérbe számíthassa be. Kérelmének indoklásaként megemlíti, hogy a kőművesmunka elvégzésére szükség volt, hiszen „a falak nedvesek voltak”, így a kőművesnek három³⁶ szobában, egy konyhában, egy előszobában és egy éléskamrában kellett javításokat végeznie. N. I. kérelmét is elutasították, hiszen a polgármesteri döntés értelmében térítés kizárólag azok számára volt megállapítható, akik a zsidók által „elfoglalt” lakásokból kényszerből települtek ki. A fenti kérelemben azonban egykor zsidó tulajdonban volt lakás felújításának költségei szerepeltek.³⁷ Példáink sorában az utolsó I. J.-né kérelme. Őt lakásából 1944. május 10-én kilakoltatták, s oda csak július 7-én mehetett vissza. Így kéri „a gettó kiürítésével kapcsolatos kiadásának megtérítését.” Kérelme nem volt teljeshíthető, azt egyúttal indoklás nélkül helyezték az irattárba.

Természetesen nem minden kérelmet utasítottak el. A kiragadott példák azonban jól illusztrálták az emberi élelmességet, akár a szerencsétlenül jártak rovására.

A gettó felszámolása 1944. június 29-én vette kezdetét. Tihanyi János mohácsi apátplébános visszaemlékezésében leírja, hogy ezen a napon a belvárosi plébánia „a sok büntetés és igazságtalanság miatt”,³⁸ valamint „mindazon túlkapások ellen, melyekkel az emberek a szeretet parancsa ellen vétkeztek”³⁹, engesztelési napot tartott. Az alkalomra a mozgalom szervezőjét, Dr. Erdey Ferenc papneveldei lelkiigazgatót is meghívták, aki ünnepi beszédet tartott. „A templom egész tele volt hívekkel, akik ott buzgón imádkoztak.”⁴⁰ - írja Tihanyi.

A német parancsnokság, amely egyébként Dr. Erdey Ferenc engesztelési mozgalomát rossz szemmel nézte, éppen erre a napra rendelte el a mohácsi gettó kiürítését és a gettó lakóinak pécsi gyűjtőtáborba szállítását. A „megbékélés ünnepén” egy nagyobb csendőrkülönítmény megkezdte a gettó felszámolását. „Sok megindító jelenet játszódott le az állomáson s ha a magyar csendőrök között voltak is olyanok, akik a deportálandók átvizsgálása és bevagonírozása alkalmával kegyetlenkedtek, voltak azonban olyanok is, akiknek szemében könnyek csillogtak. A túlkapásokat még a jobb érzésű csendőrök sem bírták el.”⁴¹ - áll az apátplébános emlékiratában.

A bevagonírozás során az elmebetegeket, mint például Pajtás Lászlót sem kímélték. Az akció emberáldozatot is követelt. Schwartz Izidorné szervezete nem tudta elviselni az átélt borzalmakat és belehalt sérüléseibe.⁴² Szőnyi - saját elmondása szerint

³⁵ 434/21.1944 Polg.ir.

³⁶ 4434/28. Polg.ir.

³⁷ 10014/1944 Polg.ir.

³⁸ Tihanyi János: Mohács város aknázása és kiürítése 1944-ben. Kanizsai Dorottya Múzeum, Mohács. 10.o. (a továbbiakban: Tihanyi: Mohács város...)

³⁹ Uo.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Uo.

⁴² Nagy Lilian és Nagy Réka: „Razglednicák...”. Alcímek: 1. A zsidóság helye és szerepe Mohács város polgárosodásában 2. A német megszállás és következményei Mohács zsidó lakosságának életében. Kanizsai Dorottya Múzeum, Mohács, 1994. (a továbbiakban: „Razglednicák...”)

- megpróbált segíteni a tragikus sorsú embereken. A gettó felszámolása előtt nem sokkal utasítást kapott, hogy az elszállításra váró zsidók élelmezéséről gondoskodjon. Minderre úgy emlékszik vissza, hogy bőségesen szerzett be számukra kenyeret és húsneműeket, úgy, hogy még a pécsi gettóba zsúfolt embereket is ők segítették ki élelemmel.

A IV. zónában (Dél-Magyarország, a Dunától keletre) befejezett zsidótlanítási kampány után került sor az V. zsidótlanítási zónaként nyilvántartott III. csendőrkerület (Szombathely) és a IV. csendőrkerület (Pécs) zsidóira.⁴³ A deportálást megelőzően valamennyi zónában értekezletet tartottak a közigazgatás, csendőrség, rendőrség vezetői számára, ahol általában Ferenczy László az SD „szakértőinek” támogatásával tájékoztatta a megjelenteket a „lebonyolítandó koncentráció és elszállítás minden részletéről.”⁴⁴

Így történt a pécsi csendőrkerület esetében is. Ferenczy László 1944. június 12-én kelt eseményjelentéséről kiderül, hogy az „V. kitelepítési akció” kezdetét illetően a német biztonsági rendőrséggel történt egyeztetés alapján a június 29-i dátum mellett döntöttek, ami a tervek alapján „július 3-án nyerne befejezést.” „A tisztogatási akcióval kapcsolatos értekezlet folyó év június 22-én, 9 és 11 órakor Siófokon lesz megtartva”⁴⁵ - rendelkezett az alezredes.

A Pécs-Szombathelyi kerületet megelőző siófoki értekezleten jelen voltak a pécsi és a szombathelyi csendőrkerület parancsnokai, közigazgatási vezetői, karhatalmi parancsnokok és a németek részéről SD-tisztek. Az értekezleten - melyen Baky László elnökölt - vita támadt Baky és Endre László között abban a kérdésben, ki kell-e szállítani a kivételezetteket, vagy sem. Baky közölte a hatóság vezetőivel, hogy nem egyezik bele a kivételezettek kiszállításába és a rendelkezés pontos betartásáért a hatóságokat fogja felelősségre vonni. Ezzel szemben Endre arra az álláspontra helyezkedett, hogy a "végén" el kell szállítani a kivételezett zsidókat is. Miután közös nevezőre jutni nem tudtak, Baky abbahagyta az értekezletet. Itt értesültek a jelenlévők arról is, hogy a gettóba tömörített zsidóságot Kassán keresztül Németországba fogják szállítani, a vasúti szállításhoz pedig a kíséretet a magyar csendőrség adja a határig. A közigazgatási vezetőket kioktatták arra nézve, miként történjék a szállítás. A közigazgatásra hárult a feladat, hogy minden vagonhoz két vödröt és a szükséges zárat biztosítsák. Az is elhangzott, hogy a kiszállításnál németek is lesznek és „azok fogják megállapítani, hogy vagononként hány embert helyezzenek el és általában a németek kívánságait teljesíteni kell.”⁴⁶ A pécsi csendőrkerület területén három gyűjtőtábor létesült: Pécssett, Kaposváron és Pakson, melyek egyben berakodóállomások is voltak.⁴⁷

⁴³ Randolph L. Braham: A magyar Holocaust, Gondolat, Bp., 1988. II.k. 72.o. (továbbiakban: Braham: A magyar Holocaust...II.k.) A deportálások menetéről lásd: Szita: A zsidók üldözése...119.o.

⁴⁴ Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt, Juhász Gyula (Szerk.): A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról. 1933-1944. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1968. 853.o.

⁴⁵ Karsai László és Molnár Judit (Szerk.): Az Endre-Baky-Jaross per. Cserépfalvi kiadása, Bp., 1993. 518.o. (továbbiakban: EBJ).

⁴⁶ EBJ. 380-382.o.

⁴⁷ Braham: A magyar Holocaust...II.k. 74.o.

A mohácsi gettó felszámolására június 29-én került sor és június 30-án reggel 5 órakor vette kezdetét a zsidóság pécsi gyűjtőtáborba szállítása⁴⁸, ahol az ún. Lakits-laktanyában öt napot töltöttek. A laktanyába való átvonulás igazolványok, élelem és tisztálkodószerek nélkül történt, az országszerte jól bevált forgatókönyv alapján. Az ide tömörített embereket a piszkos, trágyás, előzőleg ki sem takarított lóistállóban helyezték el. Egy-egy almos szalmával teli ún. lóállásban 5-7 embernek kellett elhelyezkednie.⁴⁹ Tisztálkodási lehetőségeik úgyszólván nem voltak, csupán két istállóépületben állt rendelkezésre egy-egy vízcsap. Szükségeiket latrinákon végezheték. Élelmiszereiktől megfosztva a kevés és silány hatósági élelmezésre voltak utalva.

A pécsi zsidóságnak a gettóból nem engedtek semminemű élelmet átvinni. Ezt a rendelkezést Borbola Jenő főkapitányhelyettes adta ki.⁵⁰ Döntését azzal indokolta, hogy élelmiszert a zsidók valószínűleg ékszerek és értéktárgyak átcsempészésére használnák fel. A motozásnál nem engedtek semmiféle élelmiszert átvinni, megtörtént, hogy elrejtett pogácsát, gyümölcsöt elvettek.⁵¹ Szőnyi Alajos visszaemlékezése szerint a mohácsi zsidók segítettek ki élelemmel a pécsi gyűjtőtáborba zsúfolt embereket, mert a mohácsiak elszállítása előtt a polgármester „bőségesen szerzett be élelmet.”⁵²

A Lakits-laktanyában az őrizetet csendőrök látták el, az addigra már megszokott brutalitással. Mindenaposakká váltak az atrocitások, verések. „Az öregeket leparancsolták a stráfkocsikról és a csak vánszorogni tudókat puskatussal sűrgették. Voltak, akiket megrugdostak és puskatussal vertek. Mindezt az utcákon járókelők nyilvánossága előtt. A Lakits udvarán a több ezer szerencsétlent a porba ültették. A személyi motozásnál minden apró személyes holmit elvettek.”⁵³ Özv. Kádár Aurelné (sz. Dragodán Erzsébet) említette, hogy egyik rokonának egy ilyen „eljárás” során dagatra verték a fejét. Ismerősét, „Ernö bácsit” pedig egy teljes napig a tűző napra állították, mert úgy vélték, hogy aranyat rejteget. A nőket rendszeres testi motozásnak vetették alá, melyet bábák, bábanövendékek tisztátalanul, veszélyes módon végeztek.

A Lakits-laktanyában eltöltött öt nap után július 4-én került sor a mohácsi zsidók deportálására. Záporosóban, erős csendőri felügyelet mellett vonultak a kihalt, néptelen utcákon a pécsi vasútállomásra. Itt marhavagonokba zsúfolták őket, egy-egy marhavagonba mintegy 70-75 ember került, nemre való tekintet nélkül. A szerelvény csak Kassán állt meg ellenőrzés végett. Azután Auschwitz következett...

Ferenczy 1944. július 9-i eseményjelentése tudósít arról, hogy a IV. csendőrkerület területén a zsidók elszállítása július 4-én kezdődött meg és július 6-án befejezést nyert. „A szállítások zavartalanul folytak. A gyűjtőtáborokba való begyűjtés

⁴⁸ EBJ. 519-520.o.

⁴⁹ Schweitzer József: A Pécsi Izraelita Hitközség története, MIOK Kiadvány, Bp., 1966. (1994. Utánnymás) 145. o.

⁵⁰ Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéhez . (Iratok a Baranya Megyei Levéltárból). Bp., Magyar Auschwitz Alapítvány-Holocaust Dokumentációs Központ, 1944. 28.o.

⁵¹ Nb. 325/1947.13. szám. A Pécsi népbíróság rendes tanácsa.

⁵² Szőnyi: Mohács német...

⁵³ Vörös Márton: Teérted is...Egy svéd vöröskeresztes visszaemlékezése Pécs tragikus napjaira. Bp., Gondolat, 1992. 28-29.o.

és a szállítások tartalma alatt magyar közbiztonsági szervek részéről elkövetett visszaélésekről vagy brutalitásról, kilengésről egyetlen jelentés sem érkezett be.”⁵⁴

A Mohácsról elszállított 564 emberből Tihanyi János kutatása szerint mindössze 13-an tértek haza.⁵⁵

Felhasznált irodalmak jegyzéke

Levéltári anyagok

A tanulmányban szereplő valamennyi levéltári iratot a Baranya Megyei Levéltár (BML) őrzi. Pécs, Magyarország.

Könyvek, tanulmánykötetek, lexikonok, dokumentumgyűjtemények

A mohácsi Izraelita Elemi Népiskola értesítője 1907-1908. Rosenthal Márk és fia könyvnyomdája, Mohács, 1908.

Az 1941-es népszámlálás 2. Demográfiai adatok községek szerint. Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat. Magyar Országos Levéltár. Bp. 1976.

Az Országgyűlés Képviselőházának Irományai (1935-1940). XII. kötet. Atheneum, Bp., 1939.

Benoschofszky Ilona és Karsai Elek (Szerk.): „Vádirat a nácizmus ellen”. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez. A MIOK kiadása, Bp., 1958. I. köt.

Braham, Randolph L.: A magyar Holocaust. Gondolat, Bp. 1988. I-II. köt.

Braham, Randolph L.: A népirtás politikája. A Holokauszt Magyarországon. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2003.

Braham, Randolph L. (Szerk.): Tanulmányok a Holokausztról. IV. Presscon Kiadó, Budapest, 2006.

Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéhez. Iratok a Baranya megyei Levéltárból. Magyar Auschwitz Alapítvány-Holocaust Dokumentációs Központ, Bp., 1944.

---

⁵⁴ EBJ, 520.o.

⁵⁵ Tihanyi: Mohács város... 10.o.

Fehér István: Nemzetiségek Baranyában a XX. században. Pro Pannonia, Pécs, 1996.

Horváth Kázmér: A zsidók letelepülése Mohácson. Pécs-Baranyai Múzeumi Egyesület Értesítője, 10. évf. 1929. 4. szám.

Karsai Elek (Szerk.): „Fegyvertelen álltak az aknamezőkön...” Dokumentumok a munkaszolgálat történetéhez Magyarországon. I-II. kötet. MIOK Kiadása, Bp., 1962.

Karsai László és Molnár Judit (Szerk.): Az Endre-Baky-Jaross per. Cserépfalvi, Bp., 1993.

Lévai Jenő: Zsidósors Magyarországon. Magyar Téka, Bp., 1948.

Magyarországi Rendeleték Tára. 1944.

Magyarországi Zsidó Hitközségek 1944. április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezése nyomán. MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Bp., 1994.

Ódor Imre (Szerk.): Tanulmányok Mohács történetéből. A település fennállásának 900. évfordulójára. Molnár Csaba nyomdája, Pécs, 1993.

Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Lóránt, Juhász Gyula (Szerk.): A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról (1933-1944). Kossuth, Bp. 1968.

Róbert László: Zsidónak születni. T-Twins, Bp., 1994.

Schweitzer József: A Pécsi Izraelita Hitközség története, MIOK Kiadvány, Bp., 1966. (1994.) Utánnyomás.

Szita László (Szerk.): Baranyai Helytörténetírás 1976. Kiadja a Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1976.

Szita Szabolcs: Halálerőd. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1989.

Tanulmányok Baranya megye és Pécs város legújabbkori történetéből (1941-1950) Kiadja a Baranya megyei Tanács Apparátusi KISZ Bizottsága, Pécs, 1984.

Újvári Péter (Szerk.): Magyar Zsidó Lexikon. Magyar Zsidó Lexikon Kiadó, Bp., 1929.

Vörös Márton: Teérted is... Gondolat, Bp., 1992.

Kéziratok, visszaemlékezések

Bátor mohácsiak a német megszállás alatt. Visszaemlékezések. Összeállította: Kis Béla.
(Kézirat) Baranya Megyei Levéltár, Pécs.

Nagy Lilian és Nagy Réka: „Razglednicák”.

Alcímek:

1. A zsidóság helye és szerepe Mohács város polgárosodásában.
2. A német megszállás és következményei Mohács zsidó lakosságának életében.
Mohács, 1994.

Szőnyi Alajos: Mohács német megszállása. Kanizsai Dorottya Múzeum, Mohács.

Tihanyi János: Mohács város aknázása és kiürítése. Kanizsai Dorottya Múzeum,
Mohács, 1945.

Sajtó, időszaki kiadványok

Holocaust Füzetek 2.sz., 1996/5.sz.

Mohácsi Hírlap 1938, 1939

Pécsi Katolikus Tudósító 1939

Nyomozati Értesítő 1944